
УДК 81'373.2.1

Святослав Вербич

Інститут української мови НАН України, м. Київ

НАЗВИ, ЗНИКЛІ З ОЙКОНІМНОГО ПРОСТОРУ ІСТОРИЧНОГО ПОДІЛЛЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЇ, АНАЛІЗУ

У статті проаналізовано назви поселень Бодачівка, Доброгоща, Лодиринці, Молохов, Скваржище, Ярополково, які побутували на Поділлі в XV—XVII ст. У наступний період ці ойконіми невідомі. Зникнення наведених назв із ойконімного простору України пов'язане з позамовними чинниками, передусім із нападами татар на Поділля, через яке проходив Кучманський шлях, що вів зі Степу на Волинь і Прикарпаття. Досліджено словотвірну структуру цих назв, відновлено мотиваційну семантику твірних основ.

Ключові слова: ойконім, ойконімний простір, назви, зниклі з ойконімікону сучасної України.

Сукупність усіх ойконімів, які функціонують на певній території, становить її ойконімний простір. Цей термін стосується всіх назв населених пунктів, відомих у чітко окреслений період історії конкретного регіону. Ойконімний простір сучасної України формують назви поселень, які функціонують на її території і зафіксовані в офіційних довідниках із адміністративно-територіального устрою. Згідно з даними на 1 листопада 2012 р., в Україні налічувалося 29 788 населених пунктів, із яких переважну більшість становлять сільські поселення — 28 843 (УАТУ: 5). Цей список міг би бути значно повнішим, якби не дія різних позамовних чинників, що призвели до зникнення з ойконімної карти нашої країни сотень, а той більше поселень (передусім сіл), а отже, і їхніх назв. На сьогодні немає зведених реєстрів таких ойконімів. Зауважимо, однак, що назви багатьох поселень, які були відомі раніше, не втрачені назавжди. Їх задокументовано в різноманітних історичних

© С.О. ВЕРБИЧ, 2017

джерелах — описах приватних і поміщицьких землеволодінь, поборових реєстрах, люстраціях замків тощо. Саме їхні свідчення дають змогу допитливим дослідникам систематизувати невідомі в сучасному вжиткові ойконіми й увести їх у науковий обіг, адже це не лише вагома частка історично-культурної спадщини нашого народу, але й важливий матеріал для історико-лінгвістичних студій.

У пропонованій статті основну увагу зосереджено на назвах поселень колишніх Брацлавського і Подільського воєводств (згодом Подільської губернії), які зникли з ойконімікону України впродовж XVI—XIX ст. З-поміж цілого ряду причин, які призвели до зникнення значної частини назв поселень у зазначеному регіоні насамперед у XVI—XVII ст., найбільш негативну роль відіграли напади татар. Історики відзначають, що серійні набіги татарських (буджацьких і кримських) загонів, які супроводжувалися захопленням у ясир українського населення, призводили до знелюднення цілих сіл, багато з яких так і не було відновлено (Смерека: 62). М.С. Грушевський, покликаючись на польські джерела, відзначав, що татарські набіги на Поділля починаються з 1438 р. (Грушевський: 64) і не припиняються впродовж двох століть. Наприклад, за період із 1450 до 1586 рр. документально підтверджено 86 татарських нападів на Брацлавщину й суміжну Київщину, а з 1600 до 1647 — 70 (Верменич: 205). Таку кількість татарських набігів можна, очевидно, пояснити тим, що через Поділля проходив Кучманський шлях, яким татари рухалися зі Степу в Галичину. Отже, напади татарських загонів були основною причиною знелюднення низки населених пунктів у зазначеному регіоні, що, відповідно, зумовило їх зникнення. Цим викликана відсутність будь-яких згадок про них на сторінках документів у наступні століття. Щодо тих подільських поселень, які пережили татарське нашестя, зберігши свої назви, але зникли в XIX ст., то, напевно, основною причиною їх зникнення з ойконімної карти України було переселення їхніх жителів в інші населені пункти. На окрему увагу заслуговують назви поселень, які були зняті з обліку протягом XX ст. Причини їх зникнення були різні — воєнні дії (громадянська і Друга світова війни), голодомор, розбудова промисловості тощо (Литвиненко: 455).

Як уже було зазначено, важливим завданням для дослідників, передусім істориків і ономастів, є повернення в науковий обіг тих назв поселень, які з різних причин зникли з українського ойконімікону в попередні століття. Одним із кроків у цьому напрямі вважаємо спробу дослідити походження низки ойконімів із території колишніх Брацлавського і Подільського воєводств, які зникли впродовж XVI—XIX ст. Об'єктом лінгвістичного аналізу обрано назви *Бодачівка*, *Доброгоща*, *Лодиринці*, *Молохов*, *Скваржище*, *Ярополково* (назви *Бодачівка*, *Лодиринці* подані в сучасній українській формі, зафіксованій в історичних працях М.Г. Крикуна; див. далі), цікаві з погляду етимологічної інтерпретації твірних основ.

Ойконім *Бодачівка* відомий із 1679 р. як *Vodaczowka* (запис польською мовою). Історик М.Г. Крикун подає його в переліку назв поселень

Кам'янецького пов. колишнього Подільського воєводства, зазначаючи, що в пізніших джерелах згадок про цю назву немає (Крикун 2015: 208). Ідентичний ойконім *Bodaczówka* (у пол. транскрипції) відомий на Західному Поділлі в колишньому Ушицькому пов., який на заході межував із Кам'янецьким (SG I: 271). На сьогодні важко стверджувати, чи ці назви пов'язані між собою, адже відомі випадки перенесення назв із одного поселення на інше внаслідок переміщення його жителів. Найповніший довідник із територіального устрою України станом на 1946 р. ойконімів *Бодачівка* не фіксує. Ця назва, як і споріднені ойконіми *Бодачів* (тепер *Бодячів*) у Ківерцівському р-ні Волинської обл., блр. *Бодачі* в колишній Мінській губ., рос. *Бодачево* в колишній Тверській губ. (RGN I: 442), пол. *Bodaczów* (SG I: 271), цікава передусім своєю твірною антропонімоосновною *Бодач-*, що має праслов'янське апелятивне підгрунття. Варто зауважити, що укладачі «Етимологічного словника слов'янських мов» відновили праформу **bodačь*, опираючись лише на лексичний матеріал південнослов'янських мов (ЕССЯ 2: 151).

Назва *Доброгоща* позначала два поселення в колишньому Кам'янецькому пов. Одне з них відоме і сьогодні як *Доброгорща* (іст. *Dobrohoszczą Wyżną*). Друге зникло з ойконімного простору Поділля після XVII ст. Письмові джерела фіксують зниклий ойконім *Доброгоща* впродовж XVI—XVII ст. у таких формах: 1578, 1583 pp.: *Dobrohoszczą alias Parsimowce*, 1642 р. — *Dobrohoszczą Niżną alias Żółtowce*, 1678 р. — *Dobrohoszczą Niżną* (Крикун 2011: 211). У наступні періоди відомостей про назву цього поселення немає. Наведені записи вказують, що назва *Доброгоща* побутувала як паралельна до інших назв — *Parsimowce* і *Żółtowce*, які сьогодні також не відомі. Ойконім *Доброгоща* належить до архаїчних утворень. На це вказує його словотвірна модель. Це дериват з індивідуально-присвійним суфіксом **-jь* (продуктивний у праслов'янські й давньоукраїнські часи) від двохосновного імені *Доброгост*, найраніші згадки про яке на українських теренах датовані поч. XIII ст. (д.-укр. *Доброгость*, ім'я володимирволин. і червен. воєводи; Чучка: 159), пор. також ст.-укр. *Доброгость* (1433 р.; ССУМ I: 306). Важливо відзначити, що назва *Доброгость* належить до праслов'янського лексичного фонду як континуант праформи **dobrogostь* (ЕССЯ 5: 42).

Назву с. *Лодиринці* в колишньому Кам'янецькому пов. локалізовано поблизу с. Чапля (тепер Летичівського р-ну Хмельницької обл.). У записі 1629 р. — *Lodyrzynce* (Крикун 2011: 306). У пізніших джерелах відомостей про цей ойконім немає. Формальна структура назви *Лодиринці* уможливає її аналіз у системі ойконімів на *-ин-ц-і*, що постали в результаті онімізації назв певних груп людей, мотивованих спільнокореневою назвою поселення або іншого топооб'єкта. Щодо ойконіма *Лодиринці* такою твірною назвою була, очевидно, **Лодирин*, потенційність побутування якої підтверджує споріднений ойконім *Лодыри* в колишній В'ятській губ. Росії (RGN V: 192). В основі цих ойконімів співвідносні антропоніми **Лодиря*, **Лодирь*. Цікаво, що для українського іменника така особова

назва рідкісна. Це зумовлене, напевно, тим, що в українському апеллятивному лексиконі поширеніші іменники *lódár*, *lédar* зі спорідненою семантикою (ЕСУМ 3: 280), тоді як *лодырь* зі значеннями ‘ледар’, ‘гульвіса’, ‘хитрун, пройдисвіт’ представлено в білоруській і російській мовах (ЭСБМ 6: 26; СРНГ 17: 105).

Ойконім *Молохов* відомий із 1-ої пол. XVI ст. Село з такою назвою було в колишньому Брацлавському старостві (тепер Вінниччина). Словоформа *Молохов* не первісна, постала внаслідок видозміни структури назви *Молохонов*, на що переконливо вказують записи в історичних джерелах: 1546 р. — *Молохоновъ* (Грушевський: 94), але з 1661 р. — *Molochow*, 1681 р. — *Molohuf*. У XIX ст. згадок про поселення з такою назвою немає (Крикун 2011: 53). Визначення твірної основи для ойконіма *Молохонов* не становить труднощів. Ця назва похідна від антропоніма **Молохон*, оформленого присвійним суфіксом *-ов*. Цікава етимологія особової назви **Молохон*. У доступних лексикографічних працях її не знаходимо. Очевидно, антропонім **Молохон* не слід пов'язувати з відомим ім'ям ст.-укр. *Молах* (1649 р.) (Чучка: 246) з огляду на те, що *Молохов* — це вторинна форма щодо *Молохонов*. На нашу думку, ім'я **Молохон* можна етимологізувати як фонетично змінену форму від **Молокон*. Варто зазначити, що субституція близькоартикуляційних звуків *к / х* досить часто зумовлена взаємопроникненням української і польської фонетичної систем, пор., наприклад: укр. с. *Трибоківці* (Жидачів, р-н Львів, обл.) — пол. *Trubichowce* (1453 р.) (Редьква: 151). Стосовно апеллятивних відповідників пор. рос. діал. *молоко́нный* ‘молочний’, ‘виготовлений із молока’, ‘призначений для молока’ (СРНГ 18: 233). У цьому контексті привертають увагу споріднені утворення з основою *молок-* на зразок укр. *молока́н* ‘молочай’, ‘чистотіл’ (ЕСУМ 3: 503), рос. *молока́н* ‘назва секти старовірів, які не вживали м'яса’ (Фасмер II: 645), діал. ‘той, хто збирає молоко’, ‘любить молоко’ (СРНГ 18: 233). Пор. ще численні оніми з основою *Молокан-* на території Росії: прізвище *Молоканов* (Унбегаун: 147), ойконіми *Молокановка* в колишній Саратовській губ., *Молоканский* у колишній Тамбовській губ. (RGN V: 654—655). Немає підстав припускати зв'язок укр. антропоніма **Молохон* < **Молокон* із рос. *молока́н* ‘сектант-старовір’, оскільки молоканство, як різновид релігійної течії духовних християн, виникло в Росії на Тамбовщині в 60-х рр. XVIII ст. (Клибанов: 122), а укр. *Молохонов* писемні джерела фіксують із поч. XVI ст.

Першу згадку про ойконім *Скваржище* в Зіньківському пов. колишнього Барського староства датовано 1404 р. (Грушевський: 52). У пізніших джерелах відомостей про цю назву немає. Звукосполучення *-рж-* у структурі ойконіма вказує на те, що фонетика назви *Скваржище* зазнала часткового польськомовного впливу. Власне, її українською формою є *Скварище*. Аналіз морфемної будови ойконіма *Скваржище* дає підстави розглядати його в системі назв із суфіксом *-ище* з локативною семантикою (Ковалик: 19). Крім зазначеного форманта, у структурі ойконіма *Скваржище* наявна основа *Сквар-*, мотивацію якої з'ясовуємо в колі спів-

відносної апелятивної лексики на зразок укр. *сквар* ‘спека’, рос. діал. *сквара* ‘вогонь, горіння’, чеськ. *škvár(a)* ‘попіл’ (ЕСУМ 5: 268), пол. *skwar*, *skwara* ‘спека, жар’, ‘шлак’ (SJP VI: 201), що розвинулися з псл. *skvara (ЕСУМ 5: 268). На підставі семантики наведених апелятивних відповідників можна відновити ймовірне значення топонімооснови ойконіма *Скварище* — *‘місце, де щось згоріло — згарище, попелище’. З іншого боку, ойконімооснову *Сквар-* можна етимологізувати в колі лексики, похідної від псл. *skvariti ‘гнити’ (Шульгач: 247—248).

Назву дворища *Ярополково* М.С. Грушевський локалізував на наддністрянському Поділлі (Грушевський: 39). На жаль, бракує докладнішої інформації про точну локалізацію цього топоніма. Відомо лише, що дворище *Ярополково* Великий литовський князь Вітовт у 1427 р. подарував Єську Нешевичу. З огляду на те що рід шляхтичів *Нешів* (*Нешевич* — патронім від *Неш*) осів на Наддністрянщині (пор. ще с. *Нешівці* на р. Жван, відоме в XVI ст.), історик слушно зараховував цей ойконім до подільських. Зауважимо, що дворище — це не типово поселення на зразок села, селища чи міста. Дворищем у східних слов’ян називали давню форму колективного землеволодіння й водночас сільського поселення групи споріднених сімей. О.А. Купчинський відзначає, що первісні назви дворищ тривалий час були складниками вже сформованих сіл. У люстраційно-податкових списках вони виступали найчастіше як назви частин села (Купчинський: 205). В основі назви *Ярополкове* — ім’я *Ярополк* (один із княжих антропонімів у давній Русі; відомо, наприклад, 5 літописних *Ярополків*; Чучка: 371), згадане в письмових джерелах, починаючи з XII ст. (ЭССЯ 8: 176). Прикметно, що в східнослов’янському ойконіміконі назв поселень, похідних від імені *Ярополк*, небагато. Пор. ще укр. с. *Яроповичі* (колишне *Ярополча*) на Житомирщині, історично — *Ярополць* (1160 р.; Нерознак: 191), рос. *Ярополць* у колишніх Владимирській і Московській губ. (RGN X: 553). Це переконливо свідчить про архаїку утворень із давньослов’янським композитом *Ярополк* в основі < псл. *jaropolkъ (ЭССЯ 8: 176).

Структурно-семантичний аналіз ойконімів *Бодачівка*, *Доброгоща*, *Лодиринці*, *Молохов*, *Скваржище*, *Ярополково* в діахронійному аспекті уможливує такі висновки:

1. Ойконімікон давно заселених регіонів, до яких належить і Поділля, містить архаїчні утворення, на що вказують як непродуктивні сьгодні дериваційні моделі, так і характер твірних основ цих назв.

2. Назви поселень, незважаючи на можливі зміни в їхній структурі, зумовлені особливостями їх функціонування та фіксації в документах, часто зберігають у своєму складі рідкісні твірні оніми й апелятиви, окремі з яких належать до праслов’янської спадщини української мови. У нашому випадку це антропоніми *Бодач* < псл. *bodačъ, *Доброгость* < псл. *dobrogostъ, *Ярополк* < псл. *jaropolkъ, апелятивна основа **skvar-*.

3. Твірні антропонімооснови деяких ойконімів відображають особові назви (переважно прізвиська), які не представлені в українському іменниківі, наприклад *Лодир(ь)*, *Молохон (*Молокон).

4. Тривале функціонування окремих ойконімів, як-от *Молохов*, інколи приводить до видозміни їхньої структури, відновити первісну форму якої можна лише на основі залучення до аналізу історично зафіксованих більш ранніх словоформ й етимологічного тлумачення.

5. Досвід опрацювання різних історичних документів (письмових джерел) дає підстави стверджувати, що вони — надійне джерело для встановлення ойконімів, які з різних позамовних причин зникли із сучасного ойконімікону. Такі повернуті з небуття назви — цінний матеріал для дослідників — топонімістів, етимологів, істориків.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Верменич	<i>Верменич Я.</i> Історія освоєння регіону Північного Причорномор'я (VII ст. до н. е. — XVIII ст.) // Верменич Я. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі / Відп. ред. В.А. Смолій. — К., 2015. — С. 163—258.
Грушевський	<i>Грушевский М.</i> Барское староство. Исторические очерки (XV — XVIII в.). — К., 1894. — 404 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. — К., 1982 — 2012. — Т. 1—6.
Клибанов	<i>Клибанов А.И.</i> История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX века — 1917). — М., 1965. — 348 с.
Ковалик	<i>Ковалик І.І.</i> Українські топоніми з суфіксами <i>-ищ-е</i> , <i>-нищ-е</i> , <i>-лищ-е</i> , <i>-бищ-е</i> , <i>-овищ-е</i> , <i>-ис(ь)к-о</i> , <i>-овис(ь)к-о</i> на загальнослов'янському фоні // Записки Львівського ордену Леніна держ. ун-ту ім. І. Франка. Серія філологічна. — Львів, 1970. — Вип. 7. — С. 15—20.
Крикун 2011	<i>Крикун М.</i> Документи Брацлавського воєводства 1566 — 1605 років // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. — Львів, 2011. — Вип. 46. — С. 375—410.
Крикун 2015	<i>Крикун М.</i> Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678 — 1679 років. — Львів, 2015. — 360 с.
Купчинський	<i>Купчинський О.А.</i> Питання генези географічних назв на <i>-ичі</i> // Купчинський О.А. Студії з історії української мови та ойконімії: Вибр. ст. та мат. — Львів, 2011. — Т. 1. — С. 192—208.
Литвиненко	<i>Литвиненко І.А.</i> До питання дослідження історичних сіл України // Праці Науково-дослідного ін-ту пам'яткоохоронних досліджень / Голова редкол. В.І. Клочко. — К., 2014. — Вип. 9. — С. 450—456.
Нерознак	<i>Нерознак В.П.</i> Названия древнерусских городов. — М., 1983. — 207 с.
Редьква	<i>Редьква Я.П.</i> Польськомовна фонетична адаптація й транслітерація приголосних звуків в ойконімії Галицької та Львівської земель колишнього Руського воєводства // Студії з ономастики та етимології. 2008 / Відп. ред. О.П. Карпенко. — К., 2008. — С. 154—170.
СРНГ	Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Соколова, С.А. Мызникова. — М.; Л.; СПб. : Наука, 1966 — 2015. — Вып. 1—48.
ССУМ	Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. / Ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. — К., 1977 — 1978. — Т. I—II.
Смерека	<i>Смерека Б.</i> Зниклі поселення Львівської землі Руського воєводства у XVI — XVIII ст. та специфіка їх ідентифікації у фіскальних джерелах // Український історичний збірник / Голова редкол. Т.В. Чухліб. — К., 2015. — Вип. 18. — С. 62—80.
УАТУ	Україна. Адміністративно-територіальний устрій: офіційне видання / Упоряд. М.О. Трюхан та ін. — К., 2012. — 775 с.
Унбегаун	<i>Унбегаун Б.</i> Русские фамилии. — М., 1989. — 443 с.

Фасмер	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. — М., 1964 — 1973. — Т. I—IV.
Чучка	Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. — Ужгород, 2011. — 432 с.
Шульгач	Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., 1998. — 367 с.
ЭСБМ	Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Гал. рэд. Г.А. Цыхун. — Мінск, 1978—2010. — Т. 1—13.
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. — М., 1974 — 2014. — Вып. 1—39.
RGN	Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. — Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1962 — 1981. — Bd I—X.
SG	Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880 — 1902. — Т. I — XV.
SJP	Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. — Warszawa, 1900 — 1927. — Т. I—VIII.

Статтю отримано 15.05.2017

Svyatoslav Verbych

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

NAMES THAT HAVE DISAPPEARED FROM THE OIKONIM SPACE
OF THE HISTORICAL PODILLYA: PROBLEMS OF IDENTIFICATION,
SYSTEMATIZATION, ANALYSIS

The article analyzes the names of the Podilsk settlement **Бодачівка, Доброгоща, Лодиринці, Молохів, Скваржище, Ярополкове**, they existed in XV—XVII centuries. Beyond these the oikonym is unknown. Derivational structure of these names are studied, the motivational semantics of their word-forming stem restored. The disappearance of given names with oikonym map of Ukraine is connected with extralinguistic factors, primarily with the attacks of Tatars in Podolia, where the Kuchmansky way led from the steppe to the Volyn and the Carpathians. The attack of the Tatar troops was the main cause of the depopulation of some settlements in the region, this was the reason for their disappearance. In the next century there are no references to these names in the pages of the documents. Unfortunately, today the registry missing names is absent in Ukraine. This encourages researchers to actively search for such names in historical sources. Because each oikonym is a significant part of historical-cultural heritage of the Ukrainian people and interesting object for onomastic research.

Keywords: oikonym, oikonym space, names that have disappeared from the oikonym map of Ukraine.

Мовна мозаїка

КОНГРЕС і КОНГРЕС

У загальних назвах іншомовного походження за чинним «Українським правописом» (§ 87) **г** передаємо літерою **г**. Серед таких і слово *конгрес*. Якщо ж воно входить до складу власної назви якоїсь світової організації, то його потрібно писати з літерою **г**, тобто *конгрес*, напр.: «Світовий конгрес українців». Це зумовлено вимогою точно передавати такі назви, оскільки вони мають індивідуальний, розмежувальний характер. Навіть одна відмінна літера свідчить про те, що юридично це окремі власні назви різних організацій, пор.: «Світовий конгрес українців» і «Світовий конгрес українців».

Отже, у загальній назві потрібно писати літеру **г** (*конгрес*), а в індивідуальній власній назві в цьому слові — **г** («Світовий конгрес українців»).

Катерина Городенська